

BİR TEDAVİ BİTKİSİ OLARAK GÜL'ÜN DİVAN ŞİİRİNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ*

“As A Treatment Plant Reflection of the Rose in Divan Poetry”

Ömer ÖZKAN*

ÖZET

Bu makalede, eski tıp anlayışından söz edilmiş ve gül'ün, ondan elde edilen çeşitli maddelerin hekimlikteki kullanımları üzerinde durulmuştur. Tıbbî alandaki bu pratiklerin şiirlere yansımaları ve şiirlerde birer mazmun ve benzetme unsuru olarak kullanılışları örneklerle izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: gül, hastalık, devâ.

ABSTRACT

In this study; it is mentioned old medicine concept and focused on chemical matters from rose and its usage in medicine. Its reflection of medicine seems and shown as marvellous examples in poems.

Key Words: rose, illness, treatment, healness

GİRİŞ

Eski inanışa göre evren dört ana unsurdan meydana gelir. “*Anâsır-ı erba'a*” olarak bilinen ve dört sır manasına gelen bu unsurlar *su, toprak, ateş ve havadır*. İnsan bedeninde bu dört unsurun her birinin karşılığı olduğuna inanılır ve bunlara *hılt* adı verilir. Hıltların karışımından müteşekkil insan bünyesine ise *mizâc* denmiştir. Her bünyede bu karışımlar değişik oranlarda bulunduğundan, insanların mizâcları da farklı farklıdır. Bir bünyede hangi mizâc hâkimse bünye onunla anılmıştır. *Safravî mizâc, sevdâyî mizâc, demevî mizâc ve balgamî mizâc* gibi¹.

*Arş. Grv. Dr., AKÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, 03200 AFYONKARAHİSAR.

¹ Dilimize bir deyim olarak yerleşen “kara sevdâya tutulmak” ifadesi de yine; eski tıp anlayışında belirtilen insan bünyesinin karakteriyle bağlantılı olmalıdır. Nitekim Ahmet Paşa da şu ifadelerinde “sevdâyî-mizâc” olmak tabirini “âşık olmak” ve “hasta olmak” anlamlarına gelecek şekilde dile getirmiştir:

Çün dili miskîn zülfün kıldı sevdâyî-mizâc

Ëy müferrih-leb buyur şehd-i şifân ile ilâc Ahmed G24/1

Dört Unsur	İnsandaki Karşılığı	Özellikleri
Su	balgam	soğuk, nemli
Toprak	sevdâ	soğuk, kuru
Ateş	safra	sıcak, kuru
Hava	kan	sıcak, nemli

Bu dört maddenin soğuk, sıcak, kuru, nemli vs. özellikleri de vardır ve eski tıp anlayışına göre, bunların insanın bünyesine göre denge hâlinde bulunması sağlıklı olmaya ve aksi ise hastalığa delalet eder².

Evrenin ve insan bünyesinin esasını teşkil eden “*anâsır-ı erba’â*” nasıl ki sıcak, soğuk, kuru, nemli vs. özellikler taşıyorsa besin maddelerinin, bitkilerin de aynı özelliklere sahip olduğu düşünülmüştür. Böylelikle hekimler her zaman evvela hastanın mizâcını teşhis etmişler ve devamında da bu mizâca uygun olan bitki ve ilacı belirlemek ya da terkip hâline getirmek yoluna gitmişlerdir. Tıp imkanları günümüzdeki gibi gelişmiş olmadığından, ilaçlar veya devaların teşkili söz konusu bitkilerin taşıdığı yararlı maddelere göre belirlenmeyip daha çok onların sıcaklık, soğukluk, kuruluk vs. özellikleri ile hastalıklı bünye arasında bir münasebet oluşturmak biçiminde olmuştur³.

Yüzlerce çeşit diğer bazı bitkiler gibi, eskiden hekimler gül’ü ve ondan elde edilen nemli, soğuk mizaca sahip kimi maddeleri, bazı hastalıklı bünyelerin dengesiz mizâcları için tedavi maksatlı olarak kullanmışlardır ki çalışmanın esasını da gül’ün, hekimlikteki bu kullanımının divan şairlerinin dilinde bir mazmûn olarak yer alışı oluşturacaktır.

Yabancı dillerde *rosa*, *rose*, *rosa gallica*, *rosaceae* gibi adlarla bilinen gül, yaz mevsiminin ilk aylarında açan; en başta pembe olmak üzere, kırmızı, sarı vs. renkleri bulunan güzel kokulu ve sapı dikenli bir bitkidir⁴. Bahçeleri ve evleri süsleyen bu bitkinin bir süs eşyası olmaktan başka, tıbbî

² Erzurumlu İbrahim Hakkı, insan bedeninin temeli olan dört maddeyi (kan, balgam, safra, siyah köpük/sevdâ) saydıktan sonra; vücudun bu maddeleri nasıl ürettiğiyle ilgili görüşler ileri sürer. Mesela kanı, uygun yiyecek ve içeceklerin oluşturduğunu; safrayı sıcak, latif, tatlı ve yağlı gıdaların oluşturduğunu vs. bir bir sayar. Neticede de insan bünyesindeki karışıklıkların, sıcaklık ve soğukluk oranları farklı olan bu maddeler nedeniyle doğabileceğini; hatta kötü düşüncelerin dahi bu dört karışımı harekete geçirebileceğini vurgular (İbrahim Hakkı 2003:218-219). Hacı Paşa’da da benzeri bilgiler ele alınmıştır (Önler 1999:11-12).

³ “Bir ilacın sıcak ya da soğuk olduğu söylendiğinde burada, ne o ilacın temelde çok sıcak ya da çok soğuk olduğu, ne de insan vücudundan daha soğuk ya da sıcak olduğu kast edilmektedir. Aksi takdirde, söz konusu edilen istenmeyen bir sonuç ortaya çıkacaktır; ancak burada hazırlanan bir ilacın, kesin olarak insan vücuduyla aynı mizaçta olması gerektiği belirtilmektedir.” (İbn Sînâ 1995:11).

⁴ Gül’ün tarihi ve türleriyle ilgili Cevat Rüştü’nün ilgili yazılarına bakılabilir (Polat 2001:125-146).

sahada kullanılması ve belirli işlemlerden geçirilerek geleneksel olarak kimi ritüellerde yer almasına kadar geniş ve zengin bir boyutu vardır.

Tıp kitapları gül'ü başlı başına bir ilaç olarak değerlendirip onun; ağız yangısı, çıban, ishal, sindirim bozuklukları, bayılma, yüksek ateş, çeşitli cilt hastalıkları vs. rahatsızlıklar için iyi bir deva bitkisi olduğunu ileri sürmüşler. Bu türden rahatsızlıklara sahip kişilere çeşitli reçeteler sunmuşlardır. Tıbbî imkanların geliştiği, modern tedavi usûllerinin hâkim olduğu günümüzdeki “*alternatif tıp*” kitapları da bu bilgileri teyit ederek gül ve onun türevi sayılan ürünlerin farklı rahatsızlıklar için kullanılabileceğini vurgulamışlardır⁵. Gül'den elde edilen başlıca maddeler, en başta gül suyu olmak üzere gül şerbeti, gül yağı ve gül yapraklarından elde edilen bir nevi macun olan gül-şekerdir. Ayrıca gül yağı ya da gül suyu diğer birçok macun ve ilacın terkibine de dahil edilmektedir.

Gül'ün, divan şairlerinin de şiirlerine yansıyan, klişeleşmiş kullanımları ise daima; baş ağrısına iyi gelmesi, bünyedeki harareti teskin etmesi, gönül derdini gidermesi ve el-yüz, ağız temizlemede kullanılması yönleriyle olmuştur.

Şairler divanlarda gül, gül-âb, cüllâb, gül-şeker, gül-be-şeker gibi kelimelerle gül suyuna veya gülden yapılmış macunlara, şerbetlere işaret etmişler ve genellikle bu kelimelerin yer aldığı beyitlerde sayru, hasta, bîmâr, dert ve devâdan söz etmişlerdir. Yine hastalık ya da hastalık alameti sayılan sudâ', ihrâk, derd-i ser, illet-i dil, haste-dil vs. kelimeleri tenasüp hâlinde dile getirmişlerdir.

Aşağıda, gül'ün hekimlikle bağlantılı olan bu kullanımları en yaygın olanından başlayarak örneklerle izah edilecektir.

Gül suyu (gül-âb/cüllâb) ve baş ağrısı (sudâ'), ateş (ihrâk)

Divan şiiri metinlerinde “gül-âb” ya da “cüllâb” şeklinde dile getirilen gül suyu, gül yapraklarının belirli işlemlerden geçirilmesiyle elde edilen bir nevi şerbet veya süs eşyasıdır. Şairler bu eşyayı rengi, kokusu, elde edilişi, şişede saklanması, misafirlere sunulduğu, süslenme maddesi olarak kullanılışı gibi farklı yönleriyle şiirlerine almışlardır⁶. Ancak biz burada sadece tıbbî yönü ağır basan kullanımları değerlendireceğiz.

⁵ XI. Yüzyılın ünlü tıp âlimlerinden olan İbn Sînâ'da ve XV. Yüzyıl tıp bilginlerinden Hacı Paşa'da bir deva bitkisi olan gül'ün, bu sayılan rahatsızlıklarda kullanımlarıyla ilgili geniş bilgiler yer alır (İbn Sînâ 1995:152, 236, 237, 239, 240, 258). Günümüzde kaleme alınmış, bitkilerle tedaviye dayanan bazı hekimlik kitapları da bu bilgileri doğrular niteliktedir. Örnek olarak şu çalışmalara bakılabilir: Ülken 1999:63-64, Yalçın 1998:113, Covsin 2003:59-62.

⁶ Adnî Divanı'ndan alınmış aşağıdaki beyit bu türden kullanımlar için örnek gösterilebilir. Şair burada, sevgilinin yanaklarını, rengi itibarıyla kırmızı gül yaprağına benzetmiş ve yanak üzerinden akan teri de bu yaprakların süzülmesiyle elde edilen gül suyu gibi tasavvur etmiştir.

Beyitlerdeki ifadelerle göre gül suyu, baş ağrısına iyi gelmekte ve ateşi, harareti teskin etmektedir⁷. Nitekim, bu alakayla *gül-âb* ya da *cüllâb* kelimelerinin geçtiği beyitlerde zaman zaman baş ağrısı demek olan *sudâ'* kelimesi veya yine aynı anlama gelen *derd-i ser* terkihi zikredilmiştir.

Çâkerî'ye ait aşağıdaki ifadelerde sevgilinin yanağı, kırmızı rengi münasebetiyle bir gül yaprağına benzetilmiş, yanak üzerindeki ıslaklık veya ter ise gül suyu gibi düşünülmüştür. Şairin, sevgilinin gül yanağındaki terin *derd-i ser* kıldığını ifade etmesi de aslında, sevgiliye kavuşma arzusunun dile getirir.

Beyitte, âşğın derdi *sudâ* yani *derd-i ser* ve çaresi de sevgilinin vuslatına denk düşen gül suyu olarak ortaya konulur.

Dil *gül yanagının* arakın *derd-i ser* kılur

Benzer ki var *sudâ'*i diler def'ine *gül-âb* Çâkerî G3/2⁸

Gül suyunun bünyedeki ateşi teskin etmesiyle ilgili değişik bir kullanım da Mesîhî'nin aşağıdaki beytinde görülmektedir. Sevgilinin dudakları, yine rengi nedeniyle gül şerbetine benzetilmiş ve aşk ateşiyle canı yanan âşık, sevgiliden bu ihrâkı/ateşi; *cüllâb-ı* aşk olarak tasvir ettiği la'l şerbetini sunarak teskin etmesini, gidermesini talep etmiştir. Beytin arka planında yer alan temel arzu ise yine âşğın vuslat arzusudur ve aynı şekilde bu beyitte de yukarıdaki örnekte görülen bağdaştırmalara başvurulmuştur.

Çünkü *yakdun* cânımı sun bâri *la'lün* şerbetin

Tâ ki bu *ihrâkı* teskîn itsün ol *cüllâb-ı* ışk Mesîhî G122/2⁹

Baş ağrısı, ateş ve bunun devası kabul edilen gül suyunun şiirlerindeki bu gibi kullanımlarıyla ilgili çok sayıda örnek vardır. Fakat, buraya en ilgi çekici olan ve mevzuu en güzel örneklendirenler alınmıştır.

Necati Bey de aşağıdaki beyitte, sevgilinin yanağını gül yaprağı veya gül gibi tasavvur edip onun üzerindeki teri ya da ıslaklığı gül suyuna benzetmiştir. Şair, sevgilinin gül suyuna benzettiği vuslatının

Lâle haddünde arak gördükce cânâ dir gönül

Âb-ı güldür kim süzülüp sürh-i vâlâdan geçer Adnî G4/5 (Yücel 2002)

⁷ Müntahab-ı Şifa'da geçen aşağıdaki ifadeler, gül suyunun bu özelliğini teyit etmektedir: "Baş tamarından kan alduralar ve çok akıda ve eger bununla sâkin olmazsa hacâmet etdüreler ve sovuk ve ter nesnelere yeyeler gül gibi gülâb gibi ve benefşe gibi ve başına dahı yaku edeler ve gülâb ve sandal ve benefşe ve kâfûr ve karanful ve şâf-ı mâmişâ ve nîlûfer bu kamusun dögeler ve başını yülideler sirkeyile ve gülâbile başına yaku edeler nâfi ola.." (Önler 1999:46). Ayrıca bk. Karabulut 1994, II:294-296

⁸ Aynur, 1999.

⁹ Mengi 1995 Benzeri bir kullanım için yine aynı şaire ait şu beyte bakılabilir K7/11.

gerçekleşmemesi hâlinde kendisinde *sudâ*’, yani baş ağrısı illeti meydana geleceğine işaret etmiştir.

Dôstum hadd-i arak-rîzinden ermezse *gül-âb*
Gülşen-i cennet güli virür Necâtî’ye *sudâ*’ Necâtî G262/5¹⁰

Beyitte, İslâmî itikatta yer alan, Müslümanların Cennette Allah’ı görebilmeleri, ‘ru’yetullâh’ inanişına da gönderme yapılmıştır. Ru’yetullâh, Cennetin en üst makamıdır. Bu makamdaki kişiler dîdâr-ı İlâhîyi temâşâ ederler. Şair, buna işaretle eğer Cennette sevgilinin vuslatı yani dîdâr temâşâsı gerçekleşmezse Cennetteki gül bahçesinin kendisine *sudâ*’, baş ağrısı vereceğini söyler.

Beyitlerde, gül-âbın baş ağrısını gidermek maksatlı kullanıldığını ifade için zaman zaman “*sürmek*” ya da aşağıdaki beyitte geçtiği gibi “*penbe ile akıtmak*” yani pamukla yüze damlatmak söyleyişleri yer almıştır.

Emrî aşağıda, baş ağrısını teskin etmek için yüz üzerine pamukla gül suyu süren ya da akıtan bir insan resmeder. Bu insan, beyitteki tasavvura göre, âşığın gözleridir. Gözyaşları gül suyu, pamuk ise gözlerdeki beyazlık (ak)’tır.

Gördi gamında *derd-i serîm* dîde-i sefîd
Penbeyle rûyum üzre *gül-âb* akıdur dilâ Emrî G4/3¹¹

Bülbül, gül bahçelerinin vazgeçilmez müdavimidir. Onun aslı mekanı burasıdır ve daima ötüp durur. Onun ötüşü, güle ya da goncaya serenat kabul edilmiştir. Şairlerin sürekli işledikleri bu mazmunu Behiştî, aşağıdaki beytinde ilginç bir tabloya dönüştürmüştür. Buna göre, bülbülün ötüp durması sanki goncayla kavga etmesidir. Nitekim bu kavga neticesinde oluşan gürültüden, goncanın başına ağrı girmiş olacak ki şeb-nem, tedavi için onun başına gül suyu sürmektedir¹².

Ârız olmuşdur diyü gavgâ-yı bülbülünden *sudâ*’
Goncanun başına şeb-nem sürdi gülşende *gül-âb* Behiştî G41/2¹³

¹⁰ Tarlan 1963

¹¹ Saraç 2002

¹² Hayâlî’ye ait aşağıdaki ifadelerde de aynı hayal vardır.

Kâse-i nergisde etti gözleri yaşın gül-âb

Gördi bülbül goncanun başın ağırdur nâleler Hayâlî G55/2 (Tarlan 1992)

¹³ Aydemir 2000

Gül suyu ve sudâ' kelimelerinin tenasüp içerisindeki kullanımlarıyla ilgili son bir örnek Aynî'ye ait şu beyittir. Şair burada, gül suyunun baş ağrısını gidermesinin tecrübe edilmiş bir bilgi olduğunu hatırlatarak rakîbi, âşığı rahatsız eden baş ağrısına ve sevgilinin yüzünü de gül suyuna benzetir.

Çeşm-i rakîbi dîr ide şâyed yüzünden aglanuz

Dirler mücerredür bu kim def' -i sudâ' eyler gül-âb Aynî G50/3¹⁴

Gül suyu ve göz hastalığı (remed)

Remed, bir çeşit göz hastalığıdır¹⁵. Aşağıdaki beyitte tasvir edilen hayale göre, lalenin gözleri ağlamaktan dolayı remed illetine kapılmıştır. Bu yüzden jaleler, tedavi amaçlı olarak her seher onun gözüne gül suyu damlatmaktadır.

Ruhın çün ağlamakdan kıldı tahsîl-i remed lâle

Gül-âb akıtsa tan mıdur gözine her seher jâle Emrî G70/1¹⁶

Gül şerbeti/şurubu ve titreme hastalığı (irti'âş)

Nâbî'nin bir beytinde geçen “maraz-ı irti'âş” terkibi, titreme hastalığı anlamına gelir. Şair burada, âşığın “maraz-ı irti'âş” a yakalandığını söyleyerek bunun devası için, sevgilinin dudaklarıyla eşdeğer gördüğü “gül-i mükerrer”i dile getirir. Dudakların, bir deva şurubu olan gül-i mükerrer ile beraber düşünülmesi ise şekil, renk bakımındandır ve aynı zamanda bir mazmun olarak daima şiirlerde “hayat kaynağı”, “âb-ı hayât” gibi tasavvur edilmesi ilgisizdir. Dudaklar her zaman vuslatı sembolize eder ve şairin de esas söylediği aslında sevgiliye kavuşma arzudur. “Maraz-ı irti'âş” ve “gül-i mükerrer” ise bu isteğin görünen sebepleri durumundadır.

Âşık gül-i mükerrer ile eylesün devâ

Gördükce la'lüni maraz-ı irti'âşına Nâbî G684/2¹⁷

Gülden yapılan macunlar (Gül-şeker/Gül-be-şeker) ve illet-i dil, haste-dil, ciger

Gül-be-şeker/gül-şeker, gül yaprağı ve bal karışımından elde edilen; balgamı kestigi, ciğeri kuvvetlendirdiği ve yemeği hazmettirdiği düşünülen

¹⁴ Mermer 1997

¹⁵ Ş. Sâmi 2001:670

¹⁶ Saraç 2002

¹⁷ Bilkan 1997

bir çeşit macundur¹⁸. Aynı zamanda bir şekerli gül tatlısı olan bu macun eskiden kuvvet şurubu olarak da kullanılmış¹⁹.

Şiir metinlerinde sık sık sevgilinin bir şekere ya da bala benzetilen dudaklarıyla birlikte düşünülen “*gül-be-şeker*” bazen de “*gül-şeker*” olarak zikredilmiş ve ilac, sıhhat, hasta, bîmâr, dil-hasta, haste-dil, devâ, sayru ve dert gibi kelimeler de mutlaka tenasüp içerisinde beyitlerde yer almıştır.

Ahmet Paşa'nın şu ifadelerine göre sevgili, hokkaya benzetilen dudağına gül-şeker doldurmuş olduğu hâlde, gönlü hasta olan âşıkları tumar etmeye, yani onların dertlerine derman yetiştirmeye gitmektedir²⁰.

Doldurur hokka-i la'line lebün *gül-şekeri*

Ya'ni *dil-hastelerün* derdine tîmâra gider Ahmed G76/6²¹

Kadı Burhaneddin, gül-şekerin ciğer için iyi bir ilaç olmasına işaret etmiştir. Şair, sevgiliye sunduğu gülü onun öpüp tekrar verdiğini söylemiş ve bir şeker gibi tasavvur ettiği dudaklarla gül yaprağı birlikteliğini, ciğerine deva olacak gül-şeker gibi düşünmüştür.

Eline sundum güli öpdi vü virdi bana

Pes *cigerüme* devâ *gül-şeker* olmuş durur K.Burhaneddin G1181/8²²

Bir şifa maddesi olarak kabul edilen *gül-şeker* ya da *gül-be-şeker* ile ilgili kullanımlara diğer bir örnek de aşağıdaki beyittir. Ahmedî'ye ait bu ifadelerde, sevgilinin dudaklarıyla birlikte düşünülen *gül-şekerin* gönül illetine deva olduğu dile getirilmiştir. Şairler, âşıkların “*derd-i dil*” olarak tasvir ettikleri sıkıntılarını bazen somut bir hastalık gibi düşünmüşler ve bunun çaresi olarak da sevgilinin gül-şekere benzetilen dudaklarını göstermişlerdir.

Em lebinden buyur ol yârun devâ derdüme kim

Gül-şeker olur ilâc-ı *illet-i dil* iy tabîb Ahmedî G48/4²³

¹⁸Önler 1990:184

¹⁹Onay 1996:245

²⁰Sevgilinin, hasta olan âşığa gül-şeker getirmesi imajı Şeyhî'ye ait aşağıdaki beyitte de dile getirilmiştir:

Ya'ni ki gönül ü cân tabîbi

Sayrusına gül-şeker getürdi Şeyhî G174/5 (Tarlan 1964)

²¹Tarlan 1966

²²Ergin 1981

²³Akdoğan 1979

Bazen de şairler, gül-şeker yerine “gül-be-şeker” ifadesini tercih etmişlerdir. Bu ifadeyi de yine sevgilinin şekere ya da bala benzettikleri dudakları ile birlikte ele alarak onun hasta gönüllere deva, çare olduğunu söylemişlerdir.

Ben hasta-dile şehd-i lebün şerbeti emdür
Sayruyı görün hâtırı *gül-bâ-şeker* ister Dâî 219/5²⁴

Gül suyu ve ağız (dehân/dehen), yüz temizliği

Gül-âb veya *cüllâb*, bazı beyitlerde temizleyici bir sıvı olmasıyla ön plana çıkarılır. Bu durum, gül suyunun çok etkili bir antiseptik ve havalandırıcı madde olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Nitekim modern tıp kitaplarında dahi özellikle kimi cilt hastalıkları için zaman zaman bu geleneksel temizleyiciye müracaat eden reçetelere rastlanmaktadır²⁵. Yine göz hastalıklarının tedavisinde de gül suyunun antiseptik olarak kullanıldığı görülmektedir²⁶. İbn Sînâ, gül yağıyla karıştırılmış suyu yüze serpmenin üzüntü, bayılma veya yüksek ateşin zayıflattığı güçleri uyardığını söyler²⁷.

Divan şairlerinin de bazı beyitlerde gül suyuyla ilgili tam bu doğrultuda, sürekli tekrar ettikleri kullanımlar vardır.

Örneğin şairlerin, sevgilinin ismini ağza almadan ya da onun övgüsünü dile getirmeden önce ağız gül suyuyla “*pâk eylemek*” veya “*yumak*” gerektiğini söylemeleri oldukça yaygın söylemlerdendir. Onlara göre, gül suyuyla yıkanan ağız hem temizlenecek hem de mis kokularla donanacaktır ki ancak bu sayede müstesna bir konuk olan sevgili orada ağırılanabilecektir. Ayrıca, şairlerin ifadelerine göre ölen bazı kişiler de kefenlenmeden önce gül suyuyla yıkanıp temizlenmiş.

Divan şiirindeki bu türden kullanımların arka planında, hiç şüphesiz; gül suyunun ya da gülden üretilen kimi maddelerin tıbbî alanda, tedavi amaçlı kullanılması vardır. Anlaşıyor ki toplumda, gül suyunun veya gül yağının eskiden; günümüzde insanların ferahlamak ve temizlik amaçlı kullandıkları kolonyalı mendiller benzeri bir yeri de vardı.

Nizâmî, gül suyu ve misk ile ağızını yüz yıl yıkasa dahi ağzının, sevgilinin yanağının ve saçlarının zikrine layık olamayacağını söyler.

Zülf ü izârı zikrine lâyıık degül henûz
Yüz yıl *yur isem agzumu* müşk ü *gül-âb* ile Nizâmî G106/5²⁸

²⁴ Özmen 2001

²⁵ Covsin 2003:59, 62; Ülken 99:63

²⁶ Yalçın 1998:113

²⁷ İbn Sînâ 1995:152

²⁸ İpekten 1974

Gonca şekli ve rengi itibariyle genellikle sevgilinin dudaklarına benzetilir. Bu alakayla Adnî kişileştirme (teşhis) yapar ve goncanın, sevgilinin dudaklarına benzetildiği ve bu yüzden ona layık olmak arzusuyla seher vaktinde ağzını gül suyuyla yıkadığını ifade eder.

Vermege lâyük olam diyü nişânın lebünün
Dehenin gonce *gül-âb*ıla seher pâk eyler Adnî G2/2²⁹

Hayâlî'nin resmettiği aşağıdaki tabloya göre ise dâye, her sabah, çocuklara benzetilen goncaların yüzlerini gül suyuyla yıkayıp temizlemektedir. Beyitte rüzgar, seher vakti gül bahçesinde esmesi ve bitkileri hareketlendirmesi münasebetiyle teşbih yoluyla dâyeye benzetilmiştir. Goncaların üzerindeki çiğ damlaları da gül suyu gibi düşünülmüştür.

Dâye-veş bâd-ı sabâ goncaların gülşende
Her seher tâze *gül-âb* ile yüzün pâk eyler Hayâlî G180/4³⁰

Gül ve gülden üretilmiş çeşitli maddeler sudâ', ihrâk, derd-i dil, derd-i ser vs. belirli rahatsızlıklarla birlikte şiirlerde ele alınmaları dışında bazen de genel olarak devâ, çare ve ilaç yerinde değerlendirilmişlerdir.

Divan şairleri, sevgilinin dudaklarını çoğunlukla âb-ı hayat olarak tasavvur eder³¹ ve gamze veya bakış oklarıyla can veren âşığı yeniden diriltiren hayat kaynağı gibi düşünürler. Bu yaygın mazmundan hareketle Cem Sultan aşağıdaki beyitte, sevgilinin dudaklarını bir dâru'-ş-şifâya yani hastaneye benzetir ve dudaklar üzerindeki siyah beni de bu hastaneyi açıp kapatan bir görevliye teşbih eder. Beyitte geçen Hindû kelimesi Hintli, siyah anlamlarına gelir ve şairin hayaline göre bir Hintli, siyâhî olduğu anlaşılan görevli gelip hastaneyi açmış ve gül suyu isteyen yok mu diye etrafa seslenmiştir.

Leblerün dâru'-ş-şifâsını açup Hindû benün
Çagirur iy teşne diller kanı *cüllâb* isteyen Cem G254/3³²

²⁹ Yücel 2002

³⁰ Tarlan 1992

³¹

Âyet-i rahmet lebindir kim verir cân lezzetin

Ölü diriltirse tan mı âb-ı hayvân vaktidir Şeyhî G 46/3

³² Ersoylu 1989

Şairler bazen gülü, bülbülün yaralı gönlünü iyileştirmeye çalışan bir cerraha veya nergis çiçeğinin hasta gözlerine tedavi uygulayan bir tabibe benzetmişlerdir.

Penbe üzre sürh merhemdür koyup *cerrâh*-veş
Bülbülün eyler dil-i mecrûhına tîmâr gül Lâmiî³³

Hâk-i pâyi kühlîni şâhun sabâdan isteyüp
Bugün eyler nergis-i bîmârına tîmâr gül Lâmiî³⁴

SONUÇ

Sonuç olarak gül şekli, rengi, kokusu, ondan elde edilen maddeler vs. münasebetiyle divan şairlerince vazgeçilmez bir teşbih unsuru olarak çok geniş bir yelpaze içinde benzetmelere konu olmuştur.

Ele aldığımız bu çalışma da gül etrafında oluşturulan bu teşbihler ve mecazlar dünyasının farklı bir yönünü ortaya koymuş; gülün eski toplum hayatında sadece süs/süslenme eşyası yerinde kullanılmayıp aynı zamanda tıp sahasında bir tedavi bitkisi olarak da yer aldığını vurgulamış ve onun bu kullanımlarının şairlerin diline birer mazmun olarak yerleşmiş olduğuna işaret etmiştir.

KAYNAKÇA

³³ Yılmaz 1996:82

³⁴ Yılmaz 1996:240

Ahmed-i Dâî (1996). Tıbb-ı Nebevî, (Hazırlayan: Önder Çağiran), İstanbul.

AKDOĞAN, Yaşar (1979). Ahmedî Divanı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

AYDEMİR (2000), Yaşar. Behiştî Divanı, Ankara.

AYNUR, Hatice (1999). 15. Yüzyıl Şairi, Çâkerî ve Divanı, İstanbul.

AYVAZOĞLU, Beşir (1997). Güller Kitabı/Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme, İstanbul.

BİLKAN, Ali Fuat (1997). Nâbî Dîvânı, İstanbul.

COVSİN, Pierre Jean (2003). Doğal Reçeteler, İstanbul.

ERGİN, Muharrem (1981). Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul.

ERSOYLU, İ.Halil (1989). Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, Ankara.

ERÜNSAL, İsmail (1983). The Life and Works of Taci-zade Ca'fer Çelebi: with critical edition of his Divan, İstanbul.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (2003). Mârifetnâme, (Hazırlayan: Durali Yılmaz), İstanbul.

GEMİCİ, Sabiha (1990). Mihri Hatun Divanı, Uludağ Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Balıkesir.

İbn Sînâ (1995). El-Kânûn Fi't-Tıbb, (Çeviren: Esin Kâhya), Ankara.

İPEKTEN, Halûk (1974). Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı, Erzurum.

KARABULUT, A.Rıza (1994). Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi I-II, Ankara.

KURNAZ, Cemal (1996). "Gül", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.14, s.219-222.

MENGİ, Mine (1995). Mesîhî Divanı, Ankara.

MERMER, Ahmet (1997). Karamanlı Aynî ve Dîvânı, Ankara.

ONAY, Ahmet Talât (1996). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), İstanbul.

ÖNLER, Zafer (1990). Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)/Müntahab-ı Şifâ I/Giriş-Metin, Ankara.

ÖNLER, Zafer (1999). Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)/Müntahab-ı Şifâ II/Sözlük, İstanbul.

ÖZMEN, Mehmet (2001). Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım), Ankara.

POLAT, Nazım Hikmet (2001). Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüştü'den Bir Güldeste, İstanbul.

SARAÇ, M.A. (2002). Emrî Divanı, İstanbul.

Şemseddin Sâmi (2001). Kâmûs-ı Türkî, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihad (1966). Ahmed Paşa Divanı, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihad (1964). Şeyhî Divânını Tedkik, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihad (1963). Necatî Bey Divanı, İstanbul.

TARLAN, Ali Nihad (1992). Hayâlî Divanı, Ankara.

ÜLKEN, M.Celal (1999). Hipokrat'tan Bu Yana Ege ve Çevresinde Dr. Ot, İstanbul.

YALÇIN, Ayhan (1998). Fitoterapi, Öldüren/Yaşatan Bitkiler, İstanbul.

YILMAZ, Ali (1996). Kânûnî Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler, Ankara.

YÜCEL, Bilal (2002). Adnî Divanı, Ankara.